

สงกรานต์: ปริศนาธรรมแห่งตำนาน

SONGKRAN FESTIVAL: DHARMA PUZZLE OF THE LEGEND

ประกาศิต ประกอบผล^{1*} และ จิระศักดิ์ สังเมฆ¹
Prakasit Prakobphol^{1*} and Jirasak sungmek¹

บทคัดย่อ

ในเทศกาลวันสงกรานต์หรือวันขึ้นปีใหม่ไทย มีเรื่องเล่าเป็นตำนานสงกรานต์ที่มีคติแฝงเป็นเนื้อในไว้ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมผ่านตัวละครและกิจกรรมซึ่งสามารถจำแนกออกเป็นบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานดังนี้ ธรรมบาลกุมาร คือเด็กมีความเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ ที่ผู้ใหญ่ควรให้ความคุ้มครอง ท้าวกบิลพรหม คือ ผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ หรือพรหมวิหารธรรม 4 ประการ ตันตาล คือ ร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุ 6 ประการ นกอินทรีตัวผู้ตัวเมีย คืออินทรีภายนอกกับภายใน 12 ประการ ปัญหา 3 ข้อ 1) เวลาเช้า ราศีอยู่ที่หน้า ได้แก่หน้านอกหน้าใน และหน้าที่ 2) เวลาเที่ยง ราศีอยู่ที่อก ได้แก่จิตใจอันเป็นสิ่งสำคัญของชีวิตที่ต้องเที่ยงธรรมเป็นกลาง 3) เวลาเย็น ราศีอยู่ที่เท้า ได้แก่จุดยืน คือสติปัญญา ศีระะ คือความคิดความเห็น ได้แก่ทฐิ พาน คือกฎระเบียบของสังคมได้แก่สติปัญญา เขาพระสุเมรุ คือบุญคุณของบิดามารดา การแห่เวียนสามรอบ คือ วัฏฏะ 3 ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก นางสงกรานต์ คือ บุตรธิดาที่ต้องตอบแทนคุณบิดามารดา ทางกาย ทางใจ และทางทฐิ น้ำ เป็นสิ่งแทนคุณธรรมหลายประการ เช่น ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสามัคคี ความซื่อตรง เป็นต้น สังคมต้องมีน้ำใจ สาด ราด รดน้ำธรรมให้แก่กัน เจตียทราย คือ โลกุตตรธรรม และ ธง คือ พระนิพพาน

คำสำคัญ: สงกรานต์ ปริศนาธรรม ประเพณี กตัญญูทเวท

¹คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

¹Faculty of Humanities and Social Sciences, Valaya Alongkorn Rajabhat University under The Royal Patronage, Pathum Thani province

*ผู้นิพนธ์ประสานงาน E-mail: prakasitvru@gmail.com

ABSTRACT

Songkran festival or Thai happy new year, it is said as a Long time disguising with morale for learning a life of people in society from charectors and activities in the legend. It is can be classified into two categories as a Personification and exposition in terms of ideas. A child is named as Dharmmapāla Kumar or can be said as a pure nature, should provided protection by adults. A Brāhma named as Kabila Brāhma can be said as adults or elderly people on the basis of exposition in terms of ideas, the adults are expressed as the Four sublime states of mind namely 1) Loving-kindness 2) Compassion 3) Sympathetic joy and 4) Equanimity. The sugar palm is explained as the six elements. The male and female eagles are explained as the six internal faculties and the six external faculties. The question consists of the three queries namely 1) In the morning, zodiac is on the face focussing the meaning of outside face, inner face and duties. 2) At noon, zodiac is on the breast having the meaning of essential virtuous mind of life. 3) In the evening, zodiac is on the foot exposed as the meaning of the standing point of life namely the Four foundations of Mindfulness. The head is explained as the thought or the concept namely introspection. The Pāñ is symbolized as the social order. The Phra Sumen Mountain is parents' obligation. The circular three rounds mean the Round of rebirth namely Defilement, Kārma and Result (consequence of one's action). The Songkran Lady means a son and a daughter who must have gratitude towards their parents on the way of their body, mind and introspection. The water means many virtues in helping community such as Humility, Unity and Honest etc. The sand pagoda stands for Arrogance. The Flag accounts for Nirvāṇa.

Keywords: Songkran Festival, Dharma Puzzle, Tradition, Gratitude

บทนำ

ในสังคมไทยมีเรื่องเล่าปรัมปราปรากฏเป็นตำนานเล่าขานสืบต่อกันมาหลายเรื่อง แต่ละเรื่องมีคติแห่งปริศนาธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแฝงซ่อนไว้ ด้วยกาลเวลาที่ผ่านมายาวนาน บางครั้งสิ่งที่แฝงไว้ก็เลือนรางบิดเบี้ยวไปเพราะกิจกรรมที่สังคมปัจจุบันเน้น จนหลงลืมสาระสำคัญ ที่มีอยู่ของประเพณี มีเพียงเรื่องเล่าที่ยังคงอยู่ ไม่มีการกะเทาะเรื่องเล่าที่เป็นเสมือนเปลือกห่อหุ้มไว้ให้เห็นเนื้อใน ซึ่งเป็นทั้งบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐาน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้นกับบุคคล และสังคม

วันสงกรานต์เป็นตำนานเรื่องเล่าปรัมปราสืบต่อกันมาที่มีความน่าสนใจในการไขปริศนา จากเรื่องเล่า ตามที่สืบค้นจากหลาย ๆ แหล่งมีการอ้างอิงถึงจารึกที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ราชวรมหาวิหาร (วัดโพธิ์ท่าเตียน) แต่มิได้ไขปริศนาเรื่องเล่านั้นไว้เป็นเพียงเนื้อความแห่งตำนาน วันสงกรานต์เท่านั้น

ตำนานวันสงกรานต์

วันสงกรานต์มีตำนานเล่าขานกันสืบมาว่า ก่อนพุทธกาลมีเศรษฐีผู้หนึ่ง อายุเลยวัยกลางคนก็ยังไร้ทายาทสืบสกุล ซึ่งทำให้ท่านเศรษฐีทุกข์ใจเป็นอันมาก ช่างรู้บ้านเศรษฐีมีครอบครัวหนึ่ง หัวหน้าครอบครัวเป็นนักเลงสุรา ถ้าวันไหนได้สุราเข้าปากก็จะพูดเสียงดังแสดงวาจาเยาะเย้ยเศรษฐีสลับประมาทในความมีทรัพย์สินสมบัติมาก แต่ไร้ทายาทสืบทอดวงศ์สกุลและทรัพย์สินสมบัติอยู่เสมอ ๆ

วันหนึ่งเศรษฐีจึงถามว่า ท่านมีความชุ่นเคืองอะไรในเราจึงแสดงอาการเยาะเย้ยและสลับประมาทเยี่ยงนี้

เพื่อนักดื่มจึงตอบว่า ถึงท่านมีทรัพย์สินสมบัติมากก็จริง แต่เป็นคนมีบาปกรรมท่านจึงไม่มีบุตรตายไปแล้วทรัพย์สินสมบัติก็ตกเป็นของผู้อื่นหมด สู้เราไม่ได้ถึงแม้จะยากจนแต่ก็มีบุตรคอยดูแลรักษายามชรา เจ็บไข้ และรักษาทรัพย์สินสมบัติไว้เมื่อเราสิ้นใจ

นับแต่นั้นมา เศรษฐีซึ่งมีความกังวลใจในเรื่องนี้ยิ่งมีความเสียใจเพิ่มเข้าไปอีก จึงพยายามไปบวงสรวงพระอาทิตย์และพระจันทร์ เพื่วยพยยามตั้งจิตอธิษฐานขอบุตร ทำเช่นนี้เป็นเวลาติดต่อกันถึงสามปี ก็ไม่ได้บุตรสมประสงค์ดังที่ตนปรารถนา ต่อมาวันหนึ่งเป็นวันนักขัตฤกษ์สงกรานต์ ท่านเศรษฐีก็พาข้าทาสบริวารของตนมาที่โคนต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเป็นที่พักอาศัยของนกทั้งหลาย ท่านเศรษฐีให้บริวารล้างข้าวสารด้วยน้ำสะอาดอย่างดี แล้วจึงหุงข้าวสารนั้นเมื่อสุกแล้วยกขึ้นบูชาพระไทร รุกขเทวดาแห่งต้นไทรเกิดความสงสาร จึงขึ้นไปเฝ้าพระอินทร์ ทูลขอบุตรแก่เศรษฐี พระอินทร์จึงบัญชาให้เทพบุตรองค์หนึ่งชื่อ “ธรรมบาล” ลงมาเกิดในครรภ์ของภรรยาเศรษฐี เมื่อครบกำหนดภรรยาเศรษฐีก็คลอดบุตรเป็นชาย เศรษฐีจึงตั้งชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร เศรษฐีมีความรักในลูกชายมาก จึงสร้างปราสาทสูง 7 ชั้น ให้ธรรมบาลกุมารได้อยู่อย่างสุขสบาย และทำพิธีบวงสรวงถวายเทพต้นไทรเรื่อยมา

เมื่อธรรมบาลกุมารเจริญวัยขึ้น เป็นเด็กที่มีปัญญาเฉียบแหลม รอบรู้ในหลายศาสตร์ด้วยวัยเพียง 7 ขวบก็เรียนจบไตรเพท ความเป็นเด็กมีปัญญาเฉียบแหลมรอบรู้นี้ได้กระจายไปทั้งสามโลก ณ พรหมโลกซึ่งมีเทพองค์หนึ่งชื่อ “ท้าวกบิลพรหม” ได้ยินกิตติศัพท์แห่งสติปัญญาอันยอดเยี่ยมของเด็กน้อย จึงคิดทดลองภูมิปัญญาโดยการเอาชีวิตเป็นเดิมพันด้วยการถามปัญหา 3 ข้อ ถ้ากุมารน้อยแก้ปัญหาทั้ง 3 ข้อได้ ท้าวกบิลพรหมจะตัดศีรษะของตนบูชา ถ้าธรรมบาลแก้ไม่ได้ ก็จะต้องตัดหัวเพื่อยอมรับความพ่ายแพ้เช่นกัน ปัญหานั้นมีว่า

1. เวลาเช้า ราศีของคนอยู่แห่งใด
2. เวลาเที่ยง ราศีของคนอยู่แห่งใด
3. เวลาเย็น ราศีของคนอยู่แห่งใด

เมื่อได้ฟังปัญหาแล้ว ธรรมบาลไม่อาจให้คำตอบในทันทีได้ จึงขอเลื่อนวันตอบปัญหาไปอีก 7 วัน ครั้นเวลาล่วงจากนั้นไป 6 วัน ธรรมบาลกุมารก็ยังคิดหาคำตอบปัญหานั้นไม่ได้ ร้อนรุ่ม กระสับกระส่าย คิดว่าพรุ่งนี้ต้องตายด้วยอาญาเป็นแน่แล้ว อยู่ในปราสาทไม่ได้ จึงออกจากปราสาทเดินไปเรื่อย ๆ เข้าป่าไปเอนกายพักตรีกตรองปัญหาได้ต้นตาล ขณะนั้นบนต้นตาลมีนกอินทรีคู่หนึ่งอาศัยอยู่ นางนกถามสามีว่า “พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน” นกสามีก็ตอบว่า “พรุ่งนี้เราไม่ต้องบิน

ไปไกล เพราะจะได้กินเนื้อธรรมบาลกุมาร ซึ่งจะถูกทำวกบิลพรหมตัดหัว เนื่องจากแก้ปัญหาไม่ได้ นางนกลถามว่า "คำตอบของปัญหานั้นว่าอย่างไร" นักสามีตอบว่า ปัญหา 3 ข้อนั้นมีคำตอบ ดังนี้

1. เวลาเช้า ราศีของคนอยู่ที่หน้า คนจึงต้องล้างหน้าทุก ๆ เช้า
2. เวลาเที่ยง ราศีของคนอยู่ที่อก คนจึงต้องเอาเครื่องหอมประพรมที่อก
3. เวลาเย็น ราศีของคนอยู่ที่เท้า คนจึงต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน

ธรรมบาลกุมาร ได้ยินการไขปัญหาของนักอินทรีและจำจนขึ้นใจ ทั้งนี้เพราะธรรมบาล ฐาภาษานก จึงกลับสู่ปราสาทอันเป็นที่อยู่แห่งตน รุ่งขึ้นเป็นวันครบกำหนดแก้ปัญหา ทำวกบิลพรหม มาฟังคำตอบ ธรรมบาลกุมารกล่าวแก้ปัญหาตามที่นักอินทรีคุยกันทุกประการ ทำวกบิลพรหมจึงเรียก ธิดาทั้ง 7 ของตนมาพร้อมกัน แล้วบอกว่าตนจะตัดศีรษะบูชาธรรมบาลกุมาร แต่ถ้าเอาศีรษะพ้อ วางไว้บนแผ่นดินไฟก็จะลุกไหม้ไปทั้งโลก ถ้าจะโยนขึ้นไปบนอากาศ อากาศจะแห้งแล้งฟ้าฝน จะหายไปสิ้น ถ้าทิ้งลงไปในมหาสมุทร น้ำในมหาสมุทรจะแห้งแล้งไปเช่นกัน จึงสั่งให้นางทั้ง 7 คน นำพานมารองรับศีรษะแล้วจึงตัดคอศีรษะส่งให้นางทงษิดาคนโต นางทงษิดาจึงเอาพานรับศีรษะ บิดาไว้แล้วแห่ประทักษิณรอบเขาพระสุเมรุ 60 นาที จากนั้นอัญเชิญไปไว้ในมณฑปถ้ำคันธุลี เขาไกรลาส บูชาด้วยเครื่องทิพย์

จากนั้น เมื่อวันที่ 13 เมษายน ของทุกปีเวียนมาบรรจบ ซึ่งตรงกับวันใดของสัปดาห์ ธิดา ของทำวกบิลพรหมประจำวันนั้น ซึ่งต่อมารู้จักกันโดยทั่วไปว่า “นางสงกรานต์” คือ 1) นางทงษเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวันอาทิตย์ 2) นางโคราดเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวันจันทร์ 3) นางรากษสเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวันอังคาร 4) นางมณฑาเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวัน พุธ 5) นางกิริณีเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวันพฤหัสบดี 6) นางกิมิทาเทวี เป็นนางสงกรานต์ ประจำวันศุกร์ 7) นางโมหิธรเทวี เป็นนางสงกรานต์ประจำวันเสาร์ จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนมาทำ หน้าให้อัญเชิญศีรษะของทำวกบิลพรหมแห่ไปรอบเขาพระสุเมรุ เป็นเวลา 60 นาที แล้วนำไป ประดิษฐานไว้ตามเดิม ก่อนกลับคืนสู่เทวโลก (อุระคินทร์ วิริยะบูรณะ และคณะ, ม.ป.ป.)

ปริศนาธรรมจากตำนานวันสงกรานต์

ในประเด็นที่สำคัญของเรื่องตำนานการกำเนิดวันสงกรานต์ที่เล่าสืบต่อกันมาจากข้างต้นนั้น ผู้เขียนขอถอดความที่แฝงไว้ให้เป็นธรรมะ เพื่อการใคร่ครวญให้เกิดปัญญานำไปสู่การดำเนินชีวิต ดังนี้ **ธรรมบาลกุมาร** พิจารณาตามรูปศัพท์ หมายความว่า เด็กหรือเยาวชนเป็นบุคคลที่ผู้ใหญ่ต้องให้ความ ใส่ใจคุ้มครองดูแลรักษาให้เขาได้เติบโตโดยธรรม สืบสานธรรมนำพาสังคมไปบนเส้นทางแห่งความ ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม หรืออีกนัยยะหนึ่งคือธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์ เพราะเด็กคือผู้ บริสุทธิ์

ทำวกบิลพรหม พิจารณาตามรูปศัพท์ คำว่า “ทำว” หมายความว่า ผู้ใหญ่ หรือผู้เป็นใหญ่ “กบิล” คือ ระเบียบแบบแผนประเพณีวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม ตามวัฒนธรรมของสังคม “พรหม” ได้แก่ พรหม 4 หน้า หมายถึง พรหมวิหารธรรม 4 ประการ ปรากฏในพระไตรปิฎก สังยุตต นิคาย มหาวรรค เล่มที่ 19 ข้อ 235 หน้า 174 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 19/235/174) ได้แก่

1. เมตตา ความรักใคร่ ใสใจ ประรณาดิให้มีความสุขยังยืนยาวนานตลอดกาล มีจิตใจแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทัวหน้า (โลกปิตถัมภิกา เมตตา: เมตตาธรรมค้ำจุนโลก)

2. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ เมื่อมีความทุกข์ภัยเกิดขึ้นรีบแก้ไขให้พ้นทุกข์ภัยนั้นโดยไว

3. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีความสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบาน ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ในปกติสุขสบายประสบความสำเร็จในชีวิต มีความเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป

4. อุเบกขา ความวางจิตใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่มีอคติและจิตริษยา พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน

ผู้ใหญ่ที่ดำรงอยู่ในพรหมวิหารธรรม ย่อมช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งสี่ทิศด้วยเมตตา กรุณา มีความยินดีกับผู้ที่ประสบความสำเร็จหรือประสบสิ่งที่ดี ได้เลื่อนยศตำแหน่งสูงขึ้นเป็นต้น และย่อมรักษาศรัทธาไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะไม่ให้เสียธรรม

ต้นตาล เป็นต้นไม้ที่ไม่มีกิ่งก้านสาขา เป็นไม้ต้นเดี่ยวที่ยืนตรงขึ้นไป หมายถึง กาย แปลว่า หมู่ หรือกลุ่ม คือร่างกายนี้ประกอบขึ้นด้วยสิ่งหลายสิ่ง แล้วอยู่กันเป็นหมู่เป็นกลุ่ม กายมนุษย์ประกอบขึ้นมาจากธาตุ 6 ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ 14 ข้อ 348-354 หน้า 405-408 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 14/348-354/405-408) ได้แก่

1. ธาตุดิน เป็นธาตุที่มีลักษณะแข็งแข็ง ที่มีอยู่ภายในร่างกายได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารใหม่ อาหารเก่า หรือสิ่งอื่นใดในตั้วที่มีลักษณะแข็งแข็ง เป็นต้น

2. ธาตุน้ำ เป็นธาตุที่มีลักษณะเอิบอาบ ที่มีอยู่ภายในร่างกายได้แก่ ดี เสดด หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา เพลวมนัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูลตร

3. ธาตุไฟ เป็นธาตุที่มีลักษณะร้อน ที่มีอยู่ภายในร่างกายได้แก่ ไฟที่ยังร่างกายให้อบอุ่น ไฟที่ยังร่างกายให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังร่างกายให้กระวนกระวาย ไฟที่ยังอาหารในร่างกายให้ย่อย หรือสิ่งอื่นใดในตั้วที่มีลักษณะร้อน เป็นต้น

4. ธาตุลม เป็นธาตุที่มีลักษณะพัดผ่นเคร่งตึง ที่มีอยู่ภายในร่างกายได้แก่ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องล่าง ลมในท้อง ลมในไล่ ลมชานไปตามตั้ว ลมหายใจ หรือสิ่งอื่นใดในตั้วที่มีลักษณะพัดผ่นไป เป็นต้น

5. ธาตุอากาศ เป็นสภาวะที่ว่าง โปร่ง เป็นช่องที่มีในร่างกาย ได้แก่ ช่องหู ช่องจมุก ช่องปาก ช่องสำหรับกลืนและพักอยู่แห่งของกิน ของเคี้ยว ของดื่ม ของล้มนัน เป็นต้น

6. ธาตุวิญญาณ เป็นสภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ เป็นธาตุรู้ ที่มีอยู่ในร่างกายผ่าน 6 ช่องทาง ที่เรียกว่า อินทรีย์ คือย่อมรู้เรื่องต่าง ๆ ได้ด้วยวิญญาณนั้น ได้แก่ รู้ว่าสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นต้น

มนุษย์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ธาตุทั้ง 6 ยังคงหมุนเวียนอยู่ในร่างกาย และร่างกายเป็นที่อาศัยอยู่ของอินทรีย์

นกอินทรีย์ เป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่บนต้นตาลสองตัวผัวเมีย หมายถึงอินทรีย์ (ความเป็นใหญ่) 12 ประการ แบ่งเป็นภายนอก 6 ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ภายใน 6 ประการ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ซึ่งอินทรีย์ (บางแห่งจะเรียกว่าอายตนะ) ภายในกับภายนอกนี้เป็นสิ่งคู่กัน เมื่อเกิดการกระทบกันจะมีผลานุภาพมากต่อการดำเนินชีวิต เช่น เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้รับการสัมผัส และใจรับรู้สิ่งที่ให้เกิดอารมณ์ต่าง ๆ คู่ใดคู่หนึ่ง หรือหลายคู่เกิดการรับรู้ก่อให้เกิดเวทนา 3 ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือความรู้สึกรับไม่ชอบ หรือเฉย ๆ หากไร้จากสติปัญญาที่ถูกต้องเพียงพอ จะตกไปอยู่ภายใต้อำนาจแห่งเวทนา พัฒนาต่อไปเป็นตัณหา คือความอยากหรือความต้องการ และที่สุดก็จะถูกนำไปสู่การกระทำ อันไม่พึงกระทำ เช่นการทำร้ายกันของวัยรุ่น ที่เกิดจากการมองหน้า หรือคำพูดที่ไม่พึงปรารถนา เข้ามากระทบโสทประสาทเป็นต้น อินทรีย์จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมาก จำเป็นต้องใช้สติปัญญาเป็นน้ำธรรมและน้ำใจมากำกับการอยู่ร่วมกันในสังคมเสมอ

ปัญหา เกี่ยวกับราศีของคน 3 เวลา คือ เช้า เที่ยง และเย็น อยู่ ณ ที่ใดของร่างกาย ซึ่งคำว่า “ราศี” คือ ความสง่า ลักษณะความดีงามของบุคคล เช่นหน้าตามีราศี ความอímเอิบ ความภาคภูมิใจ สิริมงคลเชื่อกันว่า เวลาเช้าราศีอยู่ที่หน้า เวลากลางวันราศีอยู่ที่หน้าอก เวลาเย็นราศีอยู่ที่เท้า (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

เวลาเช้า ราศีของคนอยู่ที่หน้า เมื่อตื่นขึ้นมาแล้วอย่างน้อยต้องล้างหน้าชำระล้างมลทินบนใบหน้าและช่องปาก จากนั้นจึงแต่งหน้า พร้อมไปทำหน้าที่ที่ถูกต้องของแต่ละคน พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ ปัน ปญฺญานนฺโท) กล่าวไว้ว่า “หน้านอกแต่งให้ดูงาม หน้าในแต่งให้ดูดี หน้าที่ต้องทำให้ถูกต้อง” ดังนั้น “หน้า” ในที่นี้จึงมีความหมายรวมถึงหน้า 3 ประการ คือ

1. หน้านอก ได้แก่ ใบหน้าที่ตื่นนอนมาต้องล้างให้สะอาดและแต่งให้ดูงาม
2. หน้าใน ได้แก่ จิตใจที่ต้องประคับประคองให้ดีงาม
3. หน้าที ได้แก่ หน้าทีทางสังคมที่แต่ละคนมี ต้องกระทำให้ถูกต้องเป็นธรรม

ราศีของคนในเวลาเช้า ภิกขุโพธิ์ แสณยานุภาพ (2520) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า เป็นรุ่งอรุณแห่งการบรรลุผลขั้นต้นในพระพุทธศาสนา โดยละกิเลสอย่างหยาบได้ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ส่วน จ. เปริยญ (2525) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า หมายถึง ปฐมวัยของชีวิต คนเราอันเป็นวัยที่ต้องศึกษาเล่าเรียน ซึ่งเป็นสิ่งที่จะต้องทำก่อน ให้หู ตาสว่าง เฉลียวฉลาด จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ในอนาคต

เวลาเที่ยง ราศีของคนอยู่ที่อก คนจึงอาบน้ำและประพรมน้ำอบน้ำหอมที่อก เนื่องจากกลางวันอากาศร้อน เหงื่อไหลไคลย้อย กลิ่นกายไม่ค่อยดี และบริเวณอก ข้างในก็คือจิตใจ คนต้องประพรมน้ำที่อก ซึ่งก็คือน้ำธรรมให้จิตใจ ไม่ให้เร่าร้อนในการทำหน้าที่การงานของตนที่มีในสังคม เพื่อไม่ให้เกิดโทษจากสภาพจิตใจที่ร้อน เพราะจิตใจนั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง มีพระพุทธดำรัสที่ปรากฏ

ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท เล่มที่ 25 ข้อ 1-2 หน้า 23-24 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 25/1-2/23-24) ความว่า “สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้นย่อมนำทุกข์มาให้ เหมือนวงล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ถ้าคนมีใจดี ก็จะทำดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น ความสุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาที่ติดตามตัวไป” จิตใจต้องมีความเที่ยงธรรมสงบเย็นเป็นกลาง ไม่เร้าร้อนด้วยไฟแห่งกิเลส ไม่เอนเอียงหรืออคติริษยา

ราศีของคนในเวลาเที่ยง ภิกขุโพธิ์ แสณยานุภาพ (2520) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า เวลาเที่ยงเปรียบเสมือนการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบของคนเราจนได้บรรลุผลขั้นกลาง คือสกทาคามีขึ้นไป ส่วน จ. เปรียญ (2525) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า กลางวันหมายถึงมัชฌิมวัยของชีวิตคนเรา เป็นวัยที่ประกอบหน้าที่การงานคุณงามความดี ใจคอต้องหนักแน่นเยือกเย็นกว่าวัยต้น เพราะเป็นวัยที่ต้องแสวงหาทรัพย์ ยศ เกียรติ และไมตรี เป็นต้น

เวลาเย็น ราศีของคนอยู่ที่เท่า คนทำงานทั้งวันทำย่อมเปราะเปื้อน คนจึงต้องล้างเท้าให้สะอาดก่อนเข้าบ้านหรือนอน ซึ่งนักก็มีรัง คนย่อมมีบ้าน เมื่อเย็นลงต้องกลับบ้าน ณ ที่นอนอยู่อาศัยอย่าได้ลืมบ้านที่อยู่ ถิ่นที่เกิดของตน อีกนัยยะหนึ่ง “เท่า” เป็นจุดยืน เป็นฐานที่ตั้ง เมื่อชีวิตดำรงอยู่ ณ จุดที่ถูกต้อง ย่อมเจริญรุ่งเรืองพบกับความสุข แต่หากอยู่ในจุดที่ผิด ย่อมพบกับความเสื่อม ความทุกข์ความเดือดร้อน ยิ่งกว่าคู่กรณีเจอกัน ดังนั้น คนจึงต้องมีสติเป็นฐานในการดำรงชีวิตเป็นจุดยืน สติปัญฐานมี 4 ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่มที่ 12 ข้อ 106 หน้า 101-102 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 12/106/101-102) ได้แก่

1. กายานุปัสสนาสติปัญฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณากาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิฆมาและโทมนัสในโลกได้ รู้เห็นกายตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ควรยึดถือ

2. เวทนานุปัสสนาสติปัญฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิฆมาและโทมนัสในโลกได้ รู้เห็นเวทนาตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ควรยึดถือ

3. จิตตานุปัสสนาสติปัญฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิฆมาและโทมนัสในโลกได้ รู้เห็นจิตตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ควรยึดถือ

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัญฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ กำจัดอกิฆมาและโทมนัสในโลกได้ รู้เห็นธรรมตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ควรยึดถือ

ราศีของคนในเวลาเย็น ภิกขุโพธิ์ แสณยานุภาพ (2520) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า เวลาเย็นเปรียบเสมือนการบรรลุธรรมขั้นสูง คือพระนิพพาน ซึ่งความเห็นนี้สอดคล้องกับ จ. เปรียญ (2525) ว่าตอนเย็นเปรียบเสมือนปัจฉิมวัย อันเป็นวัยสุดท้ายของชีวิตคนเรา ดังนั้น ก่อนที่จะจากโลกนี้ไปเพื่อชาติหน้าอันไพบุลย์ยิ่งกว่า จึงต้องชำระจิตใจให้สะอาดด้วยการปฏิบัติธรรมอันสูงขึ้นไปให้หนักยิ่งขึ้น เพื่อจะได้เข้าถึงสรวรรคในชาติหน้า หรือได้บรรลุพระอรหันต์ หมดจดจากกิเลสทั้งปวง

ศีระ เป็นสมองหรือความคิดจินตนาการ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญเพราะคนจะกระทำสิ่งทั้งหลายตามความคิดเห็นของตน ได้แก่ ทิฐิ 2 ประการ คือ

1. มิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด ว่าอัตตาและโลกซึ่งเที่ยงแท้ยั่งยืนคงอยู่ตลอดไป หรือจักพินาศขาดสูญหมดสิ้นไป ไม่เห็นไตรลักษณ์ ไม่รู้อริยสัจ 4 ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ไม่รู้กุศล อกุศล ความดีความชั่วไม่มี ปิตามารดาไม่มีพระคุณ ผู้บรรลुरुธรรมไม่มีจริงเป็นต้น ข้อความดังกล่าวปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต เล่มที่ 23 ข้อ 29 หน้า 275 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 23/29/275)

2. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ความเห็นว่า อัตตาและโลกเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือ รู้ชัดกุศล อกุศลและรากเหง้า เห็นไตรลักษณ์ รู้ชัดในอริยสัจ 4 รู้ชัดขรา มรณะ ขาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ อายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา และอาสวะ เหตุเกิด ความดับ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งขรา มรณะเป็นต้น ข้อความดังกล่าวปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ เล่มที่ 12 ข้อ 89-104 หน้า 81-99 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 12/89-104/81-99) บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิจะเห็นว่าความดี ความชั่วมีจริง ปิตามารดามีพระคุณเป็นต้น บุคคลจึงต้องประคับประคองความคิดเห็นของตนให้อยู่ในครรลองแห่งความถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ ไม่เห็นผิดเป็นชอบ

การตัดศีระแห่งตนของท้าวกบิลพรหมนั้น หมายความว่าถึง ความซื่อสัตย์ยุติธรรมและการยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ชีวิตของตนเพื่อบูชาธรรม คือความรู้แจ้งเห็นจริงของธรรมบาลกุมารนับว่าเป็นการเสียสละสูงสุด และประเสริฐสุดที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า บุคคลพึงเสียสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม

ศีระของท้าวกบิลพรหมนั้น เมื่อตัดแล้วต้องประคองไว้ให้ดี อย่าให้พลัดตก เพราะถ้าตกลงบนพื้นโลก โลกก็จะแตกเป็นเสี่ยง ไฟจะไหม้โลก ถ้าจะโยนขึ้นไปบนอากาศ อากาศจะแห้งแล้งฟ้าฝนจะหายไปสิ้น ถ้าทิ้งลงไปในมหาสมุทร น้ำในมหาสมุทรจะเหือดแห้งไปเช่นกัน หมายถึงสรรพสัตว์ โดยเฉพาะมนุษย์ ต้องประคับประคองพรหมวิหารธรรม คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เอาไว้ไม่ให้เสื่อมสูญสิ้นไปจากใจ เพราะถ้าขาดธรรมเหล่านี้แล้วสรรพสัตว์จะเดือดร้อนกันทุกหย่อมหญ้า (สุเมธ เมธาวิทย์กุล, 2532) เพราะจะถูกเผาผลาญด้วยไฟ 3 ประการ ปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต เล่มที่ 23 ข้อ 47 หน้า 72 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 23/47/72) ได้แก่

1. ราคะคิ ไฟแห่งราคะมีพลังอำนาจ ยังผลให้บุคคลผู้มีจิตถูกราคะกลุ่มรุม ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ ไร้สำนึกแห่งความเป็นพ่อ แม่ ลูก พี่ น้อง ญาติ เด็ก หรือผู้เฒ่าเป็นต้น เกิดการประพฤติผิดทางเพศในบุคคลทุกเพศวัย ดังจะเห็นได้จากข่าวสารในปัจจุบัน

2. โทสะคิ ไฟแห่งโทสะมีพลังอำนาจ ยังผลให้บุคคลขาดคุณธรรม ไร้สำนึกแห่งเมตตา กรุณา เบียดเบียน ประทุษร้าย ทำลายชีวิตกันเหมือนประหนึ่งว่าบุคคลนั้นเป็นมดแมลง

3. โมหะคิ ไฟแห่งโมหะมีพลังอำนาจ ยังผลให้บุคคลขาดคุณธรรม ไร้สำนึกแห่งสติปัญญา ความผิดถูก ชั่วดี ความมีดีมีดปิดบังไม่รู้อะไรเป็นอะไร ดำเนินชีวิตไปด้วยความมืดบอด และมมมาย

พาน สิ่งรองรับศีระไว้นั้นเปรียบเสมือนสติปัญญาที่ทุกคนต้องใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างระมัดระวังมิให้พลาดผิด มีความรู้ประพฤติปฏิบัติตนตามกฎระเบียบประเพณีที่พึงงามของสังคม

เขาพระสุเมรุ ตามคติแห่งศาสนาเขาพระสุเมรุเป็นภูเขาที่เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาลที่สูงใหญ่เหนือกว่าภูเขาทั้งปวง เปรียบด้วยพระคุณของบิดามารดาที่ยิ่งใหญ่ประดุจเขาพระสุเมรุ บุตรธิดาทุกคนต้องหมุนเวียนสลับเปลี่ยนกันมาดูแลในทุกช่วงเวลา แม้บิดามารดาสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่ลืม เช่นนางสงกรานต์ทั้ง 7 นางที่เป็นธิดาของท้าวภิลพรหม

การแห่ เป็นการเคลื่อนย้ายแห่งเวลา ซึ่งขบวนแห่ใช้เวลา 60 นาที เท่ากับหนึ่งชั่วโมง โดยธิดาทั้ง 7 นางสลับกันมาตามวันทั้ง 7 วัน เป็นหนึ่งสัปดาห์ ในเวลาที่ครบรอบ 365 วัน ซึ่งกำหนดนับกันว่าเป็นหนึ่งปี เวลาเป็นสิ่งที่ไม่มีค่าที่ไม่สามารถย้อนกลับได้ ในพระพุทธศาสนามีกล่าวไว้ว่าอย่าปล่อยเวลาแต่ละขณะผ่านไปอย่างไรประโยชน์ (ชะโงก โว มา อุปัจจะคา) อีกนัยหนึ่ง การแห่ สื่อถึงว่าทุกชีวิตรวมถึงสรรพสิ่งแม้ไร้ชีวิต ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งธรรมชาติที่มีความเสมอเหมือนกัน 3 ประการ ปรากฏในพระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวรรค เล่มที่ 17 ข้อที่ 12-14 หน้า 27-28 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 17/12-14/27-28) ได้แก่ 1) อนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของทุกสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยธรรมชาติ 2) ทุกขัง ความทุกข์ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลง และ 3) อนัตตา ความไม่ใช่วัตถุที่จะบังคับให้อยู่ในสภาพที่พึงพอใจได้ตลอด เพราะธรรมชาติเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ไหลไปตามกฎแห่งธรรมชาติ ไม่มีสิ่งใดที่จะยึดโยงให้คงอยู่ในสภาพเดิมได้ แม้แต่ตัวของมนุษย์เอง

การเวียนประทักษิณ เป็นการเวียนตามเข็มนาฬิกาหรือเวียนขวา ซึ่งถือว่าเป็นการเวียนที่เป็นมงคล ประดุจเดียวกับการเวียนรอบอุโบสถ มูลเหตุแห่งการเวียน 3 รอบ เป็นไปตาม วัฏฏ์ 3 ได้แก่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

1. กิเลสวัฏฏ์ การวนเวียนไปตามอำนาจของกิเลส คือความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือวงจรกิเลส ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน
2. กรรมวัฏฏ์ การวนเวียนอยู่กับการกระทำความกรรมตามอำนาจของกิเลส หรือวงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภาพ
3. วิบากวัฏฏ์ การวนเวียนรับผลของการกระทำ หรือวงจรวิบาก ประกอบด้วย วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปปรากฏที่เรียกว่า อุปัตติภพ ขาติ ขรา มรณะ เป็นต้น

อีกนัยยะหนึ่ง เพื่อให้ตระหนักในชีวิตและสรรพสิ่งว่ามีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสิ้นไป ซึ่งไม่ควรแก่การเข้าไปยึดถือให้จิตใจเป็นทุกข์

นางสงกรานต์ทั้ง 7 เป็นธิดาของท้าวภิลพรหม เมื่อครบรอบปีจะต้องทำหน้าที่นำศีรษะของบิดามาแห่เวียนรอบเขาพระสุเมรุ เป็นการทำให้ประจักษ์ถึงความกตัญญูตเวที ที่บุตรธิดาต้องกระทำต่อบิดามารดา ซึ่งบุญคุณของบิดามารดานั้นยิ่งใหญ่และหนักแน่นปานขุนเขาอันเป็นศิลาแห่งทิบ

ความกตัญญูตเวที ธรรมแห่งความกตัญญูตเวทีนี้ บุตรธิดาไม่ควรละเลยอย่างยิ่ง ทั้งขณะที่บิดามารดายังมีชีวิตอยู่ หรือสิ้นชีวิตไปแล้ว เมื่อใดก็ตามที่บุตรธิดาขาดสำนึกไม่ตระหนักในบุญการของตน ไม่ประคับประคองไว้ เช่นในเรื่อง หากธิดาของท้าวภิลพรหมปล่อยศีรษะทิ้งโดยไม่ใส่ใจ ความวิบัติอันยิ่งใหญ่สุดประมาณจะเกิดขึ้นดังที่กล่าวไว้ในตำนาน ดังนั้น บุตรธิดาจึงต้อง

สักการะ บูชา กระทำให้ชาวประชาได้รับรู้ถึงคุณธรรมข้อนี้ (นิมิตตั้ง สาธูปานั่ง กะตัญญูกะตะเวทิตา: ความกตัญญูกะตะเวทิตา เป็นเครื่องหมายของคนดี)

การตอบแทนคุณบิดามารดา ผู้เป็นบุตรธิดาสามารถกระทำได้ 3 ระดับ ดังนี้

1. ระดับต้น การตอบแทนทางกาย บุตรธิดาควรเลี้ยงดูบิดามารดาให้สะดวกสบายทางร่างกายตามความเหมาะสมแก่สภาพและฐานะแห่งตน ด้วยปัจจัยพื้นฐานที่มีความสะอาดถูกสุขอนามัย ได้แก่ อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ช่วยงาน แบ่งเบาภาระของบิดามารดา

2. ระดับกลาง การตอบแทนทางใจ บุตรธิดาควรเลี้ยงดูจิตใจบิดามารดาให้มีความสุขสบายใจ รักษาทรัพย์มรดกที่บิดามารดาหามาได้และเพิ่มพูนทรัพย์ต่าง ๆ ให้มากขึ้นด้วยความสุจริต กระทำตนให้บิดามารดาภาคภูมิใจ จากการประสบความสำเร็จในชีวิต เช่น การศึกษา อาชีพ หน้าที่การงาน เป็นต้น ไม่กระทำตนเองให้เป็นที่หมิ่นก่นกักใจแก่บิดามารดา ด้วยการประพฤติตนเป็นคนไม่ดี เช่น การประพฤติทุจริตกรรมต่าง ๆ แม้เพื่อนำปัจจัย 4 เหล่านั้นมาให้หรือเลี้ยงดูบิดามารดา และบุตรธิดาทั้งหลายไม่ทะเลาะกันเป็นต้น

3. ระดับสูง การตอบแทนทางทิวาธิ บุตรธิดาควรส่งเสริมหรือปรับเปลี่ยนให้บิดามารดา มีความเห็นที่ถูกต้อง ซึ่งมีกล่าวไว้ 4 ประการ ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต เล่มที่ 20 ข้อ 34 หน้า 78 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 20/34/78) ดังนี้

3.1 บิดามารดาไม่มีศรัทธาที่ถูกต้อง บุตรธิดาช่วยส่งเสริมสนับสนุนหรือปรับเปลี่ยน บิดามารดาให้สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศรัทธาที่ถูกต้องสมบูรณ์ มีโอกาสทำบุญให้ทานเป็นต้น ซึ่งเป็นการเปลี่ยนทัศนคติ ความคิดความเชื่อของบิดามารดาให้ถูกต้อง

3.2 บิดามารดาไม่มีศีล บุตรธิดาช่วยส่งเสริมสนับสนุนหรือปรับเปลี่ยนบิดามารดาให้สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในศีล โดยพฤติกรรมทางกายเว้นจากกายทุจริต มีการเบียดเบียนสิ่งมีชีวิต เบียดเบียนทรัพย์สมบัติของบุคคลอื่นเป็นต้น และเว้นจากวาจาทุจริต มีการพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ โดยเปลี่ยนมาเป็นสัมมาวาจา มีพูดคำจริง คำที่ประสานสามัคคี คำไพเราะ คำมีประโยชน์และเหมาะสมกาล ซึ่งเป็นคำพูดที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้ตนและบุคคลอื่น

3.3 บิดามารดาไม่มีการบริจาค บุตรธิดาช่วยส่งเสริมสนับสนุนหรือปรับเปลี่ยนบิดามารดาให้สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในความยินดีบริจาค เสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว สร้างประโยชน์แก่ตนและสังคมได้ หรือมีโอกาสในการพึงธรรมและปฏิบัติธรรม

3.4 บิดามารดาไม่มีปัญญา บุตรธิดาช่วยส่งเสริมสนับสนุนหรือปรับเปลี่ยนให้สมทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญา หรือมีโอกาสในการเจริญจิตภาวนา เห็นความจริงของชีวิต เข้าถึงสัจธรรม บรรลุเป้าหมายสูงสุด คือโลกุตระธรรม

หน้าที่ของบุตรธิดาในระดับสูง เป็นการตอบแทนสูงสุดที่บุตรธิดาทำได้ยาก เพราะช่วยปิดทางไปสู่อบายภูมิหรือนรก ในขณะที่เดียวกันก็เปิดทางสวรรค์และพระนิพพานให้บิดามารดาเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์พึงถึง ซึ่งเป็นที่พึงอันเกษมของมนุษย์ทั้งหลาย

ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ ถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย ซึ่งยึดถือปฏิบัติสืบเนื่องกันมาแต่โบราณ และเป็นวัฒนธรรมประจำชาติที่งดงามฝังลึกอยู่ในชีวิตของคนในภูมิภาคนี้ อันมีประเทศไทย

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐเมียนมาเป็นต้น คำว่า "สงกรานต์" มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า ผ่านหรือเคลื่อนย้าย หมายถึง การเคลื่อนย้ายของพระอาทิตย์เข้าไปจักรราศีใดราศีหนึ่ง จะเป็นราศีใดก็ได้ แต่ความหมายที่คนไทยทั่วไปใช้ หมายถึงเฉพาะวันและเวลาที่พระอาทิตย์เคลื่อนย้ายเข้าสู่ราศีเมษในเดือนเมษายนเท่านั้น

ช่วงวันสงกรานต์เป็นวันแห่งความเอื้ออาทร ความรัก ความผูกพันที่มีต่อกันทั้งครอบครัว ชุมชน สังคม และศาสนา ในความเชื่อดั้งเดิมที่ใช้สัญลักษณ์เป็นองค์ประกอบหลักในพิธี ได้แก่ การใช้ น้ำเป็นตัวแทน แก่กันกับความร้อนของอากาศแห่งฤดูร้อน ใช้น้ำรดให้แก่กันเพื่อความชุ่มชื้น กิจกรรมที่กระทำในวันสงกรานต์ ได้แก่ การทำบุญใส่บาตร ฟังธรรม นิมนต์พระสงฆ์มาบิณฑบาต ถวายภัตตาหารบิณฑบาต อุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว รดน้ำขอพรจาก บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ผู้สูงอายุ ในชุมชน การก่อพระเจดีย์ทราย การเล่นสาดน้ำเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน

ในปัจจุบันประเพณีสงกรานต์ได้เปลี่ยนไปสู่สังคมในวงกว้าง และมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนทัศนคติ และความเชื่อบางประการ เวลาได้เปลี่ยนไป ผู้คนมีการเคลื่อนย้ายที่อยู่เข้าสู่แหล่งทำงาน อุตสาหกรรม ประกอบอาชีพในเมืองใหญ่ และจะถือเอาช่วงเทศกาลวันสงกรานต์ที่มีวันหยุดติดต่อกันหลายวันเดินทางกลับบ้าน นอกจากนี้ เทศกาลสงกรานต์ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว ทั้งต่อคนไทยและต่อนักท่องเที่ยวต่างประเทศ ปัจจุบันนี้เทศกาลสงกรานต์มีพัฒนาการและมีแนวโน้มว่า ได้มีการเสริมจนคลาดเคลื่อนบิดเบือนไป มีการประชาสัมพันธ์ในเชิงการท่องเที่ยวว่าเป็น ‘Water Festival’ เป็นภาพของการใช้น้ำเพื่อแสดงความหมายเพียงประเพณีการเล่นสาดน้ำเพื่อความบันเทิงรื่นเริงเท่านั้น

ปริศนาธรรมจากประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ที่กระทำสืบต่อกันมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบันนั้นย่อมมีสิ่งที่ตั้งถามแฝงไว้หรือซ่อนอยู่พร้อมทั้งสิ่งที่นำมาใช้ประกอบในประเพณีด้วย ซึ่งในประเพณีสงกรานต์สิ่งที่นำมาใช้เป็นหลักประจักษ์ชัดคือ น้ำ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การรดน้ำ การก่อเจดีย์ทราย

น้ำ เป็นสิ่งที่สังคมไทยนำมาประกอบในพิธีกรรมต่าง ๆ เพราะน้ำมีคุณลักษณะและคุณสมบัติพิเศษหลายประการ เช่นในบทความ “น้ำกับบทบาทในพิธีกรรมของไทย” ดังนี้ (ประปาไทย ดอตคอม, 2561)

1. น้ำเป็นของเหลว น้ำสะอาดบริสุทธิ์ไม่มีสี ไม่มีรส ไม่มีกลิ่น ดังนั้น จึงมีคำพูดติดปากว่า น้ำใสใจจริง เป็นการแสดงความจริงใจเหมือนน้ำใสบริสุทธิ์
2. น้ำมีความสามัคคี ไม่แบ่งแยก จะนำน้ำมาจากไหนก็ตาม เมื่อนำมาเทรวมกันแล้วจะแยกไม่ออก มีความสามัคคีกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียวเสมอ
3. น้ำมีความสม่ำเสมอ ไม่ลำเอียง ในงานก่อสร้างจึงต้องใช้ระดับน้ำวัด เพื่อปรับสภาพพื้นให้มีความเสมอหรือให้มีความลาดเอียงตามต้องการ
4. น้ำตัดให้ขาดจากกันไม่ได้ จะใช้สิ่งใดตัดหั่นน้ำก็จะเห็นเพียงชั่วครู่เท่านั้น น้ำจะประสานเป็นเนื้อเดียวกัน

5. น้ำเป็นสิ่งเชื่อมประสาน เช่น ในการผสมคอนกรีต น้ำจะเป็นตัวเชื่อมประสานให้ทุกอย่างรวมเข้ากัน

6. น้ำมีความอ่อนตน โดยธรรมชาติน้ำไหลลงและอยู่ในที่ต่ำเสมอ
7. น้ำใช้แก้กระหายและคลายความร้อนพร้อมทั้งดับไฟได้
8. น้ำให้ความชุ่มชื้นสดใส่เจริญงอกงามต่อสิ่งที่มีชีวิต
9. น้ำปรับตัวเข้าได้กับภาชนะทุกประเภท ทุกรูปทรง
10. น้ำซึมซับเข้ากับสิ่งต่าง ๆ ได้โดยไม่แบ่งแยก
11. น้ำเป็นเครื่องชำระล้าง กำจัดสิ่งเป็นมลทิน
12. น้ำมีความซื่อตรง ไม่คด แม่น้ำคดแต่น้ำไม่คด

น้ำมีคุณพิเศษดังที่กล่าวมา มนุษย์จึงนำน้ำมาใช้ในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะประเพณีสงกรานต์ โดยการรดน้ำและเล่นสาดน้ำกันให้คลายความร้อนแห่งร่างกายจากสภาพอากาศในช่วงฤดูร้อน และเพื่อให้คนทั้งหลายได้ตระหนักถึงคุณพิเศษของน้ำ หากน้ำจากภายในที่เรียกว่า น้ำใจ หลั่งออกมาสู่ผู้คนในสังคมประดุจน้ำที่ราดรดหรือสาดกันจะทำให้โลกจะมี ความสงบร่มเย็น น้ำใช้ดับกระหาย คลายร้อน ขจัดความมัวหมอง น้ำในที่นี้จึงหมายถึงธรรมะที่ดับต้นหาความอยาก คลายความร้อนภายในของบุคคลที่เกิดจากไฟแห่งราคะ ไฟแห่งโทสะ และไฟแห่งโมหะ รวมทั้งขจัดความมัวหมองแห่งจิตใจ

สงฆ์และรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ ในสังคมไทยพระสงฆ์และบุคคลผู้สูงอายุ เช่น บิดา มารดา เป็นต้น เป็นบุคคลผู้มีพระคุณ ควรอย่างยิ่งที่พุทธศาสนิกชนและบุตรหลานต้องให้เกียรติ เคารพบูชา เมื่อผ่านกาลเวลามาศรรอบปี ควรที่พุทธศาสนิกชนและบุตรหลานจะต้องรดน้ำดำหัว ขอขมาโทษภัยที่อาจล่วงเกินท่านเหล่านั้นด้วยประการต่าง ๆ โดยกล่าวคำขอขมาแล้วใช้น้ำอบน้ำหอม เป็นสิ่งแทนรดน้ำดำหัว จากนั้นผู้สูงอายุจะกล่าววาทะโอฬารกรรมและอวยพร

การเคารพให้เกียรติผู้สูงอายุ ทางกาย เช่น การให้ทางหรือหลีกทางให้ผู้สูงอายุเดิน เดินผ่านผู้สูงอายุก้มศีรษะพองาม การยืนการนั่งกับผู้สูงอายุ ไม่ควรยืนหรือนั่งในที่สูงกว่า ที่เหนือลม ที่ใกล้หรือไกลเกินไป ทำความเคารพด้วยการไหว้หรือการกราบ ทุกอย่างกระทำด้วยใจที่มีความรักนับถือ ทางวาจา ใช้คำพูดที่เหมาะสมตามฐานะ มีหางเสียง เป็นสำเนียงแห่งวาจาที่มีความรักนับถือและออกจากใจที่บริสุทธิ์ ทางใจ คิดถึงท่านด้วยความรักนับถือ ปราศจากอคติ หรือด้วยจิตริษยา อาฆาต

อีกนัยหนึ่งมีความเชื่อว่า การสงฆ์และรดน้ำดำหัว เป็นการชำระมลทินทั้งทางกายและทางใจ ที่สะสมมาในรอบปีให้หลุดออกไปจากชีวิต ซึ่งมลทินทางกายชำระด้วยการอาบน้ำสะอาด ฟอกสบู่ ภายในใจต้องอาศัยน้ำธรรม ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

ภาพที่ 1 รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ
ที่มา: คม ชัด ลึก (2560)

การก่อเจดีย์ทราย ประเพณีก่อเจดีย์ทรายเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องเวรกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งในเทศกาลสงกรานต์จะมีกิจกรรมการขนทรายเข้าวัด เพื่อเป็นการทดแทนเศษดินหรือทรายที่ติดเท้าออกจากวัดไปกลับมาคืนให้วัด และใช้ทรายนั่นก่อเป็นเจดีย์เรียกว่าเจดีย์ทราย เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และยังเป็นกุศโลบายสร้างความสามัคคีของคนในอดีตให้มีการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันจัดประเพณีรื่นเริงที่เป็นกุศล

ทราย เป็นเม็ด ๆ นำมารวมกันเป็นกอง บอกถึงความสามัคคีในตัวของมันเอง เมื่อน้ำเจือเข้าไปพอขึ้นก็สามารถปั้นหรือก่อเป็นรูปทรงต่าง ๆ ได้ นอกจากนั้นยังเป็นสื่อให้บุคคลในชุมชนมีความร่วมมือร่วมใจก่อเป็นเจดีย์ทรายด้วยความบันเทิงและสุขใจ (สุชา สังฆัสสะ สามัคคี: ความพร้อมเพียงของหมู่คณะเป็นความสุข) อีกนัยหนึ่งมีอุปมาว่า จิตใจนี้มีความละเอียดและมากมายดั่งเม็ดทรายเมื่อฝึกจิตให้มีความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวได้เหมือนกองทรายจะได้รับประโยชน์จากความสงบแห่งจิตใจ จึงใช้คำว่า “พระเจดีย์ทราย”

ภาพที่ 2 พระเจดีย์ทราย
ที่มา: ข่าวสด (2560)

พระเจดีย์ทราย คำว่า “เจดีย์” แปลงมาจาก เจตีย หรือเจต คือจิต เจดีย์ มีความหมายว่า สิ่งสม, และก่อสร้าง มาจาก จิ ธาตุ ลง ญย ปัจจัย ในนามกิตก์ ดังรูปวิเคราะห์ว่า จิตเต กตฺ ฐูปิตนฺติ เจตีย สถานที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะเขาทำไว้ คือ ตั้งไว้ในจิต (พระศรีสุทฺธิพงค์ (สมส่วน) 2560) ดังนั้น จิตจึงเป็นสิ่งที่สิ่งสมสิ่งต่าง ๆ เอาไว้ มนุษย์จึงต้องพัฒนาจิตให้สิ่งสมสิ่งที่ดีเพิ่มสูงขึ้นเหมือนดังกองทราย เป็นชั้น ๆ จนบรรลุนเป็นอริยบุคคล 8 ได้แก่ บุคคลผู้บรรลุมรรค 4 และผล 4 ตามที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัสมิทามมรรค เล่มที่ 31 ข้อ107 หน้า165 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 31/107/165) ดังนี้

1. โสดาปัตติมรรค ทางอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก ทางอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชนได้ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส
 2. สกทาคามิมรรค ทางอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชนได้ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส พร้อมกับทำ ราคะ โทสะ และโมหะให้เบาบาง
 3. อนาคามิมรรค ทางอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชนเบื้องต่ำได้ทั้ง 5
 4. อรหัตตมรรค ทางอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชนได้ทั้ง 10 ประการ
 5. โสดาปัตติผล ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย
 6. สกทาคามีผล ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย
 7. อนาคามีผล ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย
 8. อรหัตตผล ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย พระนิพพาน
- หมายถึง ความดับสนิทแห่งกิเลสตัณหาและกองทุกข์ จิตสิ้นสุดหมดจดจากอาสวะทั้งปวง เป็นโลกุตตรธรรม คือจุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

อีกนัยยะหนึ่ง เจดีย์ทรายช่วยให้เข้าใจธรรมไม่ประมาทในชีวิต ประดุจเจดีย์ทรายที่ดำรงอยู่ได้ไม่นาน สลายไปได้ง่ายด้วยลม ฝน ให้ประจักษ์ถึงหลักสัจธรรมที่ว่า เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไป

ธง การปักธงที่องค์เจดีย์ทราย หมายความว่าถึงชัยชนะในแต่ละขั้นที่จิตเข้าถึงธรรมและมีระดับที่สูงขึ้นจนถึงยอดสุด คือพระนิพพาน

เจดีย์กับธรรมเข้าด้วยกัน หมายถึงโลกุตตรธรรม 9 ได้แก่ มรรค 4 ผล 4 และพระนิพพาน 1

มนุษย์ควรตั้งเป้าหมายชีวิตของตนเองไว้ ทั้งในชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป สะสมบุญบารมีความดีทั้งหลายเพิ่มพูนขึ้นให้เป็นเหมือนกองทราย

ประเพณีสงกรานต์ที่สืบสานต่อกันมาจนปัจจุบันนี้ เมื่อพิเคราะห์แล้วจะเห็นหลักธรรมตามที่กล่าวมา บุคคลจึงควรประพฤติตนให้เข้าถึงหลักธรรมที่เป็นปริศนาซ่อนอยู่ในตำนานเรื่องสงกรานต์เพื่อความงามองงามไพบูลย์แห่งชีวิตของปัจเจกบุคคลและสันติสุขของสังคม

บทสรุป

ในเทศกาลวันสงกรานต์หรือวันขึ้นปีใหม่ไทย มีคติแฝงเป็นเนื้อในไว้ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวชีวิตของคนและการอยู่ร่วมกันในสังคมของคนแต่ละช่วงวัย โดยผู้ใหญ่รู้จักให้ความสำคัญแก่เด็กและเยาวชน ส่วนเด็กเยาวชนและบุคคลทั่วไปก็ต้องให้ความเคารพบิดามารดาและผู้สูงอายุทั้งหลาย บุคคลควรเข้าใจชีวิต ว่ามีส่วนประกอบมาจากธรรมชาติ ประสานกันเกิดเป็นความรู้สึก ความอยาก การกระทำ และยึดติด เป็นต้น จึงควรดำเนินชีวิตบนฐานแห่งสติปัญญา เข้าใจกฎแห่งธรรมชาติ สังคม

ฐานรากคือครอบครัว บุตรธิดารู้จักกตัญญูและการตอบแทนคุณบิดามารดาทางกาย ทางใจ และทางทูลเกล้า ถวายสัตย์ ถวายชีวิตไปแล้วก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ในทุกรอบปีไม่ลืมเชื้อสายต้นกำเนิดแห่งตน เข้าใจสังคมที่ต้องเอื้ออาทรพึ่งพาอาศัยกันมีน้ำใจต่อกัน รู้จักสร้างประโยชน์ให้ส่วนรวม สร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่ ส่วนตนเข้าใจชีวิตประพฤติดุติปฏิบัติธรรมอันถูกต้อง ประคับประคองชีวิตด้วยสติปัญญา ด้วยความเร่าร้อนภายในได้ พัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ควรเข้าถึง คือพระนิพพาน

เอกสารอ้างอิง

ข่าวสด. (2560). คอลัมน์ รู้ไปไม่ว่า: ขนทรายเข้าวัด ก่อเจดีย์ทราย. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:

https://www.khaosod.co.th/lifestyle/news_303120 (2561, 1 พฤศจิกายน).

คม ชัด ลึก. (2560). ภาพชุด วันครอบครัวรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:

<http://www.komchadluek.net/news/regional/271595> (2561, 1 พฤศจิกายน).

จ. เปரியู (นามแฝง). (2525). ประเพณีพิธีมงคลของไทย. กรุงเทพฯ: ธรรมบรรณาการ.

ประปาไทยดอตคอม. (2561). น้ำกับบทบาทในพิธีกรรมของไทย. [ออนไลน์], เข้าถึงได้จาก:

<http://202.129.59.73/tn/March55/water5.htm> (2561, 3 พฤศจิกายน).

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2553). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม

(พิมพ์ครั้งที่ 19). นนทบุรี: เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์.

พระศรีสุทธิวงศ์ (สมส่วน). (2560). พระเจดีย์: การบูชาในพระพุทธศาสนา.

มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์. 2(1), (มกราคม-มิถุนายน 2560).

ภิกขุโพธิ์ แสงยานุภาพ. (2520). ชุมชนปริศนาธรรมจากพิธีทำบุญต่าง ๆ. กรุงเทพฯ: ธรรมบูชา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ:

ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. (2532). สังคัปพิธีกรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

อุระคินทร์ วิริยะบูรณะ และคณะ. (ม.ป.ป.). พรหมชาติ ฉบับหลวง. กรุงเทพฯ:

สำนักงาน ลูก ส. ธรรมภักดี.